

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СПЕЦИФІКА ПОРІВНЯЛЬНИХ СПОЛУЧНИКІВ У СИНКРЕТИЧНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Статтю присвячено аналізу семантико-синтаксичної сфери порівняльних сполучників у складнопідрядних реченнях. З'ясовано закономірності семантико-синтаксичного функціонування порівняльних сполучників у складнопідрядних реченнях. Визначено, що для утворення синтетичних компаративем використовують усі різновиди порівняльних сполучників: сполучники подібності, які маркують схожість або близькість порівнюваних ситуацій, сполучники тотожності, що виражають абсолютну однаковість, та порівняльно-зіставні сполучники. Порушена тема є актуальною й окреслює перспективу подальших наукових пошуків у прикладному аспекті.

Ключові слова: порівняльні сполучники, сполучники подібності, сполучники тотожності, порівняльно-зіставні сполучники, підрядна порівняльна частина, синкретизм.

Olga Donik. SEMANTIC-SYNTACTIC SPECIFICITY OF COMPARATIVE CONJUNCTION IN SYNCRETIC COMPLEX SENTENCES

The article is devoted to the analysis for semantic syntactical sphere of comparative conjunctions in syncretic complex sentences. The urgency of paper expresses the insufficiency of theoretical developments in the sphere of abovementioned linguistic problem.

The purpose of proposed study is the complex research on functional stylistic potential for comparative conjunctions in syncretic complex sentences. The implementation of the purpose, being set, anticipates solving the following tasks: to clear up the essence of syncretism in linguistics; to describe the semantic syntactical kinds of comparative conjunctions; to describe the functional stylistic potential for comparative conjunctions in syncretic complex sentences.

It grounds the reasonability in distinguishing three kinds of comparative conjunctive means: conjunctions of similarity, identity and contrastive-comparative conjunctions. It clears up the laws of semantic syntactical function of conjunctions from different kinds in syncretic complex sentences. It clears up that all kinds of comparative conjunctions are used to establish the synthetic comparatives: conjunctions of similarity, which mark the likeness or propinquity of compared situations, conjunctions of identity, which express the absolute identity and contrastive-comparative conjunctions, which are not the exponents for complete or partial assimilation of situations and only with features of quantitative and qualitative preference, whether the one is compared over the other, with what or with whom is compared.

Originality of the study is that it first analyzes the use of conjunctions in syncretic complex sentences. The problem, being raised, is urgent and emphasizes the perspective for further scientific searches in applied aspect. We also see the perspective for further scientific searches in study on specificity of stylistic function of comparative conjunctions.

Keywords: comparative conjunctions, conjunctions of similarity, conjunctions of identity, contrastive-comparative conjunctions, subordinate comparative part, syncretism.

Постановка проблеми. У контексті теоретичних питань сучасного українського мовознавства важливу роль відводять такому виду семантико-синтаксичних відношень, як відношення порівняння, а також специфіці їхньої реалізації в структурі речення.

Мета пропонуваної студії полягає в комплексному дослідженні семантико-синтаксичного потенціалу порівняльних сполучників у складнопідрядних реченнях.

Актуальність дослідження зумовлена важливістю вивчення семантико-синтаксичних особливостей сполучних засобів, зокрема порівняльних сполучників, сфера функціонування яких відображає проблеми інтерпретації лінгвальної сутності порівняння, трансформаційних процесів у системі компаративних одиниць сучасної української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості порівняння в мовознавстві досліджено в різних аспектах: у семасіологічному (І. В. Шенько [7]), граматичному (У. А. Жаркова [2], Л. В. Прокопчук [5]), функційно-стилістичному (Л. І. М'яснянкіна [4]), у контексті мовної гри (Л. П. Юлдашева [9]), у розрізі теорії перехідності (Л. В. Шитик [8]) та ін. Важливими для нашої розвідки є наукові дослідження К. Г. Городенської [1], яка проаналізувала особливості вживання сполучників. Попри це, проблема аналізу категорії порівняння остаточно не розв'язана, оскільки на кожному етапі наукового пізнання з'являються нові аспекти її опису.

Виклад основного матеріалу. Синкретизм – поняття багатовекторне. Автори лінгвістичних студій у визначенні цього терміна акцентують увагу на буквальному значенні лексеми *syncretismos* – поєднання, синтез або «злиття в одній мовній одиниці одночасно кількох ознак» [6, с. 541]. А. П. Загнітко досліджує синтаксичний синкретизм як поєднання в одній синтаксичній одиниці ознак двох або більше синтаксичних одиниць [3, с. 244]. Фундаментальним дослідженням синтаксичного синкретизму є праця «Явища синхронної перехідності в синтаксичній системі української літературної мови» Л. В. Шитик [8].

Важливим компонентом синкретичних компаративних конструкцій є порівняльні сполучники, що виконують функцію формального маркера порівняння. Синкретичні складнопідрядні речення порівняльної семантики відображають диференційні ознаки різних типів речень. Л. В. Шитик виокремлює п'ять основних чинників, що зумовлюють синкретизм таких синтаксичних конструкцій.

1. «Синкретичне категорійне значення стрижневого слова головної частини, що є іменником дієслівного походження (девербативом)» [8, с. 118], яке поєднує семантику предмета і дії. Семантика іменника визначає атрибутивне значення підрядного речення, натомість семантика дієслова передбачає наявність об'єктного чи обставинного поширювача. Зазвичай таким ключовим словом, здатним поєднуватися з конструкцією атрибутивного значення й водночас наділений потенційною здатністю до керування, є окремі девербативи зі значенням сприймання (*відчуття, враження*). Наприклад, *Було таке відчуття* яке? чого? подібно до чого?, *ніби тато поруч і допомагає підказками* (В. Теремко); *Коли Емма вперше зустрічала її після тривалої перерви, було таке відчуття* яке? чого? подібно до чого?, *наче вона її образила* (Дж. Остен); *І дякон пішов, але мав таке враження* яке? чого? подібно до чого?, *ніби не йде, а його несе, ніби не торкається землі, наче тіло його паперове* (В. Шевчук); *У повітрі витало дурне відчуття* яке? чого? подібно до чого? – *немовби, коли вже «Мертві шкарпетки» воскресли й повернулися до життя, то й будь-хто може на це сподіватися* (С. Кінг).

Значно рідше трапляються інші девербативи, що означають розумову дію, з подібними синкретичними особливостями: *Але несподівано на неї найшла думка* яка? подібно до чого?, *неначе десь із неба впала* (І. Нечуй-Левицький); *В його в очах все світилась якась думка* яка? подібно до чого?, *неначе його очі трохи захмарило* (І. Нечуй-Левицький); *Було розуміння* яке? чого? подібно до чого?, *ніби Бог спустився на землю й персонально опікується ним* (А. Власюк); *На мене раптом найшло усвідомлення* яке? чого? подібно до чого?, *ніби я вже колись переживав подібну ситуацію, хоч і не пригадував, коли саме, однак тоді мені пощастило якось* (Е. Андієвська).

2. Амбівалентні синтаксичні зв'язки підрядної частини з головною, що виникли внаслідок акцентування різних компонентів формально-граматичної структури головної частини речення. Наприклад, *Чоловік усе оглядав зосереджено небо, ніби таки бачив, що летять лелеки* (Н. Бічуя). Загалом підрядна конструкція пояснює головну, проте за умови актуалізації обставини посилюється відтінок причинового значення (*оглядав* (як? подібно до чого?); *зосереджено* (чому?)).

3. Поява синкретичних властивостей підрядної частини складнопідрядного речення також залежить від лексичного наповнення головної частини. Зокрема, синкретизм виявляється, якщо семантика ключового дієслова в головному реченні визначає один тип відношень, а підрядний

сполучник є маркером іншого типу відношень: *Однак усі, кому належало б цим зайнятися, мовчать, гейби нічого не сталося* (З газети). Семантикою головного речення спроектована можливість поширювача з причиновим значенням (*однак усі мовчать* (чому?). Проте порівняльний сполучник *гейби* акцентує компаративне значення підрядної частини (*однак усі мовчать* (як?). Порівняльно-причиновий тип відношень також характерний для речення *Айкі чомусь задумався, ніби не знаючи, що сказати, і нарешті мовив* (А. Айкі-Мицкан): *задумався* (чому?) і *задумався* (як?).

4. Можливість використання різних обставинних поширювачів передбачена лексико-граматичними характеристиками предиката головної частини, напр.: *Походив він, походив по хаті, не глянув навіть матері в вічі, вийшов чому? з якою метою? як?, ніби до худоби зібрався, та й потяг – не в загороду, а прямисінько до Гальки...* (Панас Мирний). Аналогічно предикат *визирнув* головної частини речення *Він підійшов до відчиненого вікна й визирнув, немов закримітив річ дуже цікаву* (Н. Бічуя) потенційно проектує наявність поширювача зі значенням мети чи умови (*Він підійшов до відчиненого вікна й визирнув* (чому? з якою метою?), однак сполучник *немов* є формантом порівняльних зв'язків (*Він підійшов до відчиненого вікна й визирнув* (як?).

5. «Поліфункціональність сполучних засобів, що спричинена їхньою контамінаційною специфікою» [8, с. 118]. Напр., у реченні *Мовчали – й сніги, і вітер, і тіні, і стовбури беріз, аж ніби набубнявіли тривожним передчуттям весніння* (Н. Бічуя) поєднано порівняльне, наслідкове та кількісне значення. Поява цієї синкретичної конструкції зумовлена особливостями складеного сполучного засобу *аж ніби*, компонент *аж* передбачає наслідкові відношення та відношення міри і ступеня, а *ніби* – порівняльні. Контамінаційна специфіка сполучних засобів визначає синкретичний характер підрядних частин таких речень: *Хоча й Аделя – вона вся аж світилася, аж ніби молилася* (С. Андрухович); *Ото якби голос так лунав у театрі, як отутечки в порожній школі, аж неначе самі стіни гучать та гукають!* (І. Нечуй-Левицький) та ін.

Використання порівняльних сполучників у синкретичних складнопідрядних реченнях має свої особливості. Найпродуктивнішим є вживання порівняльних сполучників, які вказують на подібність об'єкта порівняння зі стандартом порівняння.

Зазвичай, сполучник подібності *мов* використовують у синкретичних складнопідрядних реченнях, амбівалентність яких акцентована лексико-семантичними чи лексико-граматичними особливостями предиката в головній частині: *Грицько мовчить, мов не до його річ* (Панас Мирний). Так, дієслово *мовчить* потенційно передбачає поширення обставинним компонентом причини (*мовчить* чому?), натомість сполучний елемент *мов* указує на подібність, схожість, близькість того, що чи кого порівнюють у головній і підрядній частинах складнопідрядного речення. Така ж невідповідність між прогнозованим поширювачем основної частини й семантикою сполучного засобу характерна для речення *Лея сполошилася, мов її застали голою* (М. Павленко). Причиновий тип зв'язку зумовлений семантикою дієслова (*сполошилася* чому?), порівняльне значення визначає формальний показник – сполучник *мов*. У реченні *Удає, мов не дочув* (Леся Українка): *удає* – перехідне дієслово, семантика якого передбачає продовження речення з'ясувальним елементом (*удає* що?), натомість порівняльний сполучник *мов* надає реченню компаративного відтінку. Речення *Я тупіт чув, мов мчались дикі коні...* (Р. Чілачава) поєднує порівняльне й атрибутивне значення. Атрибутивне значення зумовлене наявністю в головній частині іменника *тупіт* (*тупіт* який?), показником корпоративності є сполучник *мов*.

Поширеним є використання в синкретичних порівняльних реченнях сполучника *ніби*. За допомогою нього також акцентовано семантику подібності в реченні. Його вживають після девербативів зі значенням сприймання, які поєднують у собі субстантивне і предикативне значення: *Складається враження яке? чого? подібно до чого?, ніби поет лише звільнив щось уже готове, що століттями чекало у глибинах мови, що він ніби лише вдарив Мойсеєвим жезлом* (Б. Шульц); *Усі деталі й облицювання палацу виконані з місцевого сіро-зеленого каменю – діориту, тому складається враження яке? чого? подібно до чого?, ніби весь палац вирізьблено зі скелі* (В. Паращич); *Було враження яке? чого? подібно до чого?, ніби його хтось тримав на*

руках. (А. Айкі-Мицкан); *Дмитрик ніби й вловлював луну від цього голосу, але мав таке враження* ^{яке? чого? подібно до чого?}, *ніби цей голос не справді говорить, а вимальовує в вусі, в грудях* (Е. Андієвська).

Сполучник *ніби* також вживають у синкретичних підрядних реченнях, у яких можливе наголошення різних компонентів формально-граматичної структури головної частини. Так, у реченнях: *А процесія йде повільно, ніби ніхто нікуди не поспішає, ніби часу у всіх – цілий вагон, один із тих, що сотнями стоять тут у тумані, як сонні тварини* (С. Жадан); *Стрибав ліново й повільно, ніби плив, зовсім не боячись мене* (В. Шевчук) можливе трактування підрядної частини як порівняльної, якщо підрядне пояснює головну частину речення загалом, проте обставина *повільно* також зумовлює наявність причинового відтінка значення підрядної частини (*повільно чому?*).

Невідповідність лексичного наповнення головної частини речення й семантики сполучника *ніби* також породжує синкретизм підрядної частини складного речення: *Язык не повертався спитати в старого, ніби острах сполохати пташку вимагав обережності і нагоди* (І. Ле); *Хведір Михайлович ще потупцявся біля порога, ніби збирався щось казати* (М. Павленко). У цих реченнях причиновий поширювач зумовлений лексичним наповненням головної частини (*язык не повертався (чому?)*), *Хведір Михайлович ще потупцявся (чому?)*, а засіб зв'язку – сполучник *ніби* – є виразником порівняльних відношень.

Синкретизм також характерний для речення *Чамба вдав, ніби не чує*. (А. Айкі-Мицкан). Дієслово *вдавав* належить до перехідних, а отже, ця семантико-граматична категорія визначає необхідність продовження речення з'ясувальним компонентом, натомість сполучник *ніби* є формальним показником порівняння. Відтак, у реченні поєднано диференційні ознаки порівняльного й з'ясувального підрядних. У реченні *Оскільки ж Галаїло не знало, чим розважатися, зневажаючи все, що нагадувало про людяність, у щирім гадці, що то вада, не гідна його персони, крім того, йому ще й здавалося, ніби воно конче покликане переробити свого творця на свій киталт, будиши переконане в своїй досконалості, то воно змушувало повзати чоловіка навкарачки й било його ложкою бо лобі, коли знесилений стражденник падав* (Е. Андієвська) також поєднано з'ясувальне значення, детерміноване перехідним дієсловом *здавалося*, і порівняльне, формальним виразником якого є сполучник *ніби*.

Сполучник *ніби* також може бути компонентом складеного сполучникового засобу в складнопідрядному реченні. При цьому до порівняльного значення додається значення інших компонентів сполучникових засобів. Так, у реченні *Азар'ян аж зам'явся, аж ніби трохи зблід* (О. Ірванець) порівняльний аспект ускладнено наслідковим значенням та значенням міри й ступеня.

У синкретичних складнопідрядних реченнях використовують й інші сполучники подібності.

Синкретичне значення підрядних речень також формується за допомогою сполучників, які вказують на однаковість або майже однаковість порівнюваних у головній і підрядній частинах ситуацій, тобто сполучників тотожності. Зокрема, у реченнях: *Коли під'їхали до знаку «Донецька область», відчуття* ^{яке? чого? як?} – *як додому повернулись* (Із газети); *Цей ніжний дотик, тихе скавчання викликали в Казанові такі ж відчуття, як і ласки й голос його колишньої господині* (Дж. Кедмуд) – маркером синкретизму є девербатив *відчуття*, який передбачає атрибутивне, об'єктне та обставинне (порівняльне) розширення речення.

Сполучник тотожності *як* також використано в реченнях на кшталт: *З острахом позирала йому в очі, була рішуча і слаба* ^{чому? якою мірою? як?}, *як мати в розмові з любимим сином* (І. Ле), де поєднано атрибутивне, порівняльне значення та значення міри і ступеня та *Ореол його святості бліднув* ^{як? якою мірою?}, *як бліднуть візерункові літери на пересихаючому пергаменті* (І. Ле), де на порівняльне нашаровується значення міри і ступеня.

Для утворення синкретичних складнопідрядних речень використовують і порівняльно-зіставні сполучники, які виражають якісну чи кількісну перевагу того, що чи кого порівнюють, над тим, із чим або з ким порівнюють. Характерною особливістю таких речень є використання компаративних якісних прикметників, компаративних означальних прислівників та компаративних прислівників міри і ступеня. Саме якісні прикметники передусім стимулюють

появу синкретичного значення в підрядній частині речення: *Тато з Мар'яною дуже скоро зрозуміли: у маминому житті з'явився об'єкт, набагато важливіший який?як?, ніж вони двос* (Люко Дашвар); *Бажано відшукати більш адекватних яких?як? свідків, ніж баба з екстрасенсорними здібностями* (Люко Дашвар).

Висновки. Отже, комплексний аналіз представлених синтаксичних конструкцій засвідчує наявність перехідності в межах підрядних порівняльних частин. Для утворення синкретичних компаративем використовують усі різновиди порівняльних сполучників: сполучники подібності, які маркують схожість або близькість порівнюваних ситуацій; сполучники тотожності, що виражають абсолютну однаковість; та порівняльно-зіставні сполучники, які не є маркерами повного чи часткового уподібнення ситуацій, а лише знаками кількісної чи якісної переваги того, що чи кого порівнюють, над тим, із чим або з ким порівнюють.

Перспективи використання результатів дослідження. Порушена тема визначає перспективи подальших наукових досліджень саме у прикладному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія. Київ : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
2. Жаркова У. А. Синтаксис сравнения. Логико-лингвистический подход : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Пермь : Курсив, 2004. 233 с.
3. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
4. М'яснянкін Л. Порівняння в системі образних засобів мови. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка*. Львів : Видавництво Львівського університету, 2003. С. 80–85
5. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Вінниця : Нова книга, 2000. 14 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
7. Шенько И. В. Синтактико-смысловые разновидности предметно-логических сравнений. *Язык и стиль английского художественного текста*. Ленинград : Научная книга, 1977. С. 152–161.
8. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
9. Юлдашева Л. П. Заголовки сучасних художніх творів: структура, семантика, прагматика: монографія. Київ : Київський міжнародний університет, 2019. 225 с.

REFERENCES

1. Horodenska K. H. Spoluchnyky ukrainskoi literaturnoi movy : monohrafiia. Kyiv : Instytut ukrainskoi movy; Vydavnychyi dim Dmytra Buraho, 2010. 208 s.
2. Zharkova U. A. Syntaksys sravneniia. Lohyko-lynhvystycheskyi podkhod : dys. ... kand. fylol. nauk : 10.02.19. Perm : Kursyv, 2004. 233 s.
3. Zahnitko A. P. Teoriia suchasnoho syntaksysu. Donetsk : DonNU, 2007. 294 s.
4. Miasniankina L. Porivniannia v systemi obraznykh zasobiv movy. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 2003. S. 80–85
5. Prokopchuk L. V. Katehoriia porivniannia ta yii vyrazhennia v strukturi prostoho rechennia : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01. Vinnytsia : Nova knyha, 2000. 14 s.
6. Selivanova O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. Poltava: Dovkillia-K, 2006. 716 s.
7. Shenko Y. V. Syntaktyko-smyslovyie raznovydnyty predmetno- lohycheskykh sravneniia. *Yazyk i styl anghlyiskoho khudozhestvennoho teksta*. Lenynhrad : Nauchnaia knyha, 1977. S. 152–161.
8. Shytyk L. V. Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyts v ukrainskii literaturnii movi : monohrafiia. Cherkasy : Vydavets Chabanenko Yu. A., 2014. 474 s.
9. Yuldasheva L. P. Zaholovky suchasnykh khudozhnykh tvoriv: struktura, semantyka, prahmatyka: monohrafiia. Kyiv : Kyivskiy mizhnarodnyi universytet, 2019. 225 s.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2019 р.